



KOVÁCS ELEONÓRA Normaszegők és újítók

Jelen füzetünk ezúttal egyetlen téma köré szerveződött, s a vizsgálódás időhatára a 19. századra és a 20. század elejére terjed ki. Az itt szereplő írások mind azt a kérdést járják körül, hogy a társadalmi osztályukból kilépő, olykor normaszegő, vagy éppen jó képességeik által ki- és felemelkedő személyek, illetve az újító, a szokásostól eltérő utat bejárók milyen kérdésekkel találták szembe magukat, ezekre milyen megoldási javaslatok születtek, sorsuk milyen hatást gyakorolt környezetükre. A tanulmányok közül Erdész Ádám írása egy jó képességekkel és elszántsággal megáldott család útját mutatja be a szerény sorstól a középosztályba. A család egy tagja nemességét is nyert. Ők a pozitív példa. Kovács Eleonóra írása gróf Batthyány Artúrné Apraxin Júlia pályáján keresztül olyan sorssal ismerteti meg az olvasót, amely az arisztokráciából indult, s a művész-értelmiségi létet célozta meg, ám e rövid

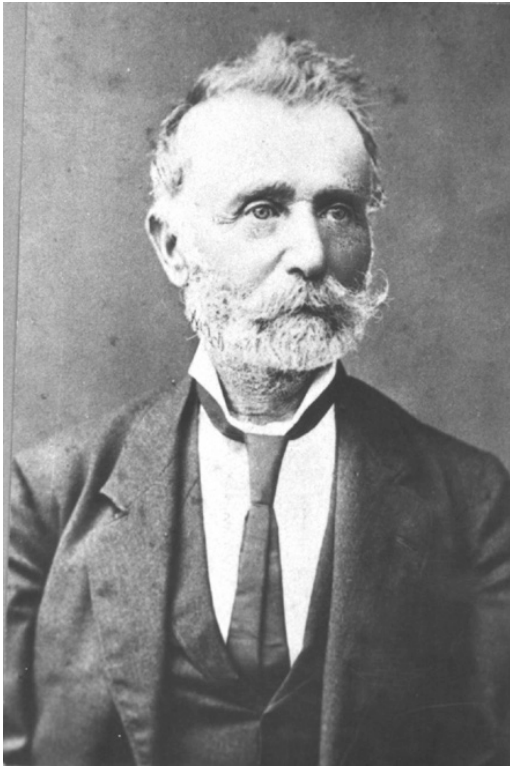
kísérlet után visszakanyarodott eredeti társadalmi közegebe. Katona Csaba kettős életpályát ábrázol Clara Wardról és Rigó Jancsirról szóló írásában. Ward arisztokrata közegeből indult, ám Apraxin Júliával ellentétben nem kanyarodott vissza oda. Sorsa keresztetzi a felemelkedő cigányprímásét, Rigó Jancsiét, aki – Clarához hasonlóan – szintén nem tud jól gazdálkodni a sikerrel. Sorsuk a lesüllyedés, a botrányos élet. A negyedik írás, Reisz T. Csaba tanulmánya egy megbecsült művész családi kapcsolatait ismerteti, Dudits Andor festőművészt, aki azonban már kiegyensúlyozottabb körülmények között lép a művészi pályára. Utóbbi írás egyesíti magában a klasszikus családtörténeti munkák erőseit a modern kutatási módszerek előnyeivel. A vizsgált életutakban nem csupán az arisztokrata-közrendű viszony, hanem a művészi-értelmiségi közegeknek a társadalom egyéb rétegeihez viszonyított helyzete is ábrázolást nyer.

ERDÉSZ ÁDÁM Út a középosztályba *A Márki família felemelkedése*

A családtörténeti kutatások számos látványos karriertörténetet tártak fel, köztük olyanokat is, amelyeknek szereplői két-három generáció alatt a társadalom alsó státuscsoportjaiból a társadalmi piramis felső szintjeire emelkedtek. Különösen a nemes családoknál és a vállalkozó dinasztiáknál láthatunk viharos gyorsaságú státusváltásokat. A polgárság 19. századi kialakulását inkább szociológiai módszerekkel, statisztikai források alapján szokták bemutatni, pedig szerencsés forrásadottságok esetén egy-egy polgárcsalád történetén keresztül nagyon pontosan modellezhetjük azokat az ugyancsak gyors változásokat, amelyek végeredményeként a magyar polgárság – a magyar középosztály – kialakult. Írásomban egy polgárcsalád felemelkedésének, anyagi, képzettségi és kapcsolati tökefelhalmozásának folyamatát szeretném bemutatni. A család Márki Jánosnak, a gróf Almásy család sarkadi tisztartójának a famíliája. A kilenc gyermeket felnevelő gazdatiszt

családtagjainak sorsát követve meglehetősen pontosan megrajzolhatjuk, hogy a 19. század különböző időszakaiban milyen utak nyíltak meg a felfelé törekvő honoráciorok, majd polgárok előtt s azt is, milyen adottságokra volt szüksége annak, aki a kínálózkodó lehetőségeket meg akarta ragadni.

A maguk szakmájában komoly presztízst szerző családtagok között volt egy kiemelkedő személyiség, a történész Márki Sándor (1853–1925). Az ő személye modell voltán túl is érdekessé teszi a család történetét. Neki köszönhető az is, hogy a család történetének gazdag forrásanyagából viszonylag sok megmaradt. A Szegedi Egyetemi Könyvtárban lévő terjedelmes hagyatékában megtaláljuk saját és testvérei gyermekkori kéziratait, édesapja hozzá írt leveleit, apja, nagybátyja életének számos dokumentumát. Ugyancsak gondosan, kötetekbe rendezve őrizte a testvéreitől, rokonaitól kapott leveleket. Naplójában gyakran írt családtagjairól s *A Márkiak vérrokonai*,



Márki János

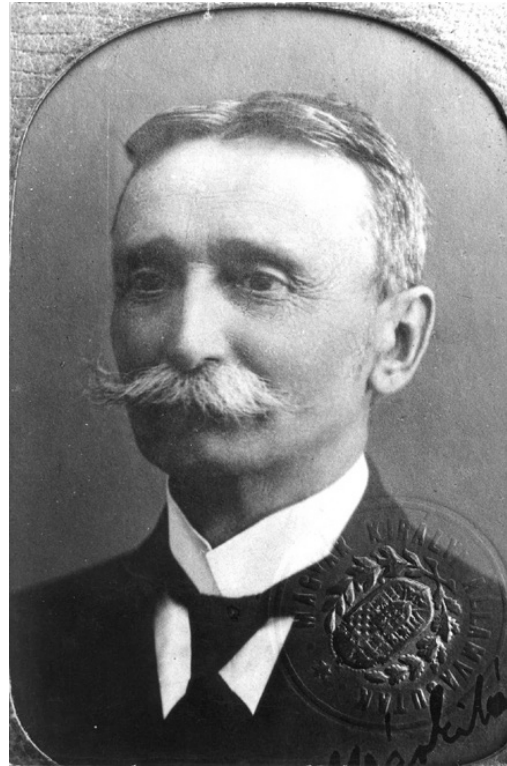
atyjokfiai és sógorai címmel egy kéziratos családtörténetet is összeállított. Mindezen források – kiegészülve a genealógia hagyományos forrásaival – a család történetének rekonstrukálásán túl lehetőséget teremtenek mentalitásuk, szellemiségük megragadására is.

Tanulás „szigorú” körülmények között

A családban Márki Jánost tekintették „a kezdetnek”. 1892-ben bekövetkezett halálakor fia, Sándor naplójában hosszan és megrendülten írt édesapjáról. Bejegyzései között szerepelt a következő mondat: „Nyolcvanadik évében volt már: családjának őse, az első, a legigazibb Márki...”¹ Azaz, fia – bizonyára testvéreivel egyetértésben – úgy gondolta, apja pályája új korszakot nyitott családjuk életében. Az út, amelyet a sarkadi tiszttartó bejárta valóban beleillik a 19. század jellegzetes karriertörténete közé. 1812. augusztus 24-én született Kecskeméten,² kézműves családban. Apja – Márkli János – lakatosmesterként kereste a kenyerét. 27 éves korában, 1805. május

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BÉML) XV. 33. Xerox-tár. 251. tétel. Márki Sándor naplója, 1892. jan. 23. (a továbbiakban: Napló.)

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) X 6577. Kecskeméti r. kat. Főplébánia születési anyakönyv 1812. aug. 24. A 5104. sz. mikrofilmtekercs.



Márki Sándor

5-én, vette feleségül a 18 éves és ugyancsak kecskeméti Fekete Teréziát.³ Hogy nem az átlagos mesteremberek közé tartozhatott, arra a Márki Sándor által összeállított családi krónika egy rövid bejegyzése utal. „Huzamosabb ideig működött Prágában és Bécsben is” – olvashatjuk az unoka feljegyzéseiben.⁴ A feleség, Fekete Terézia férjéhez hasonlóan kézműves családból származott. A családi legendárium ezen az ágon is megőrzött egy érdekes történetet: „[Fekete Terézia] atyja, Ferenc Kecskeméten örökmozdonyon törte a fejét, s föl is állított – a tanács ellenzése következtében a nádor különleges engedelmével – a piacon (?) valami ilyen gépfélt.”⁵ A szomszédos fővárosokban töltött hosszabb idő és az „örökmozdony” egyaránt átlagon felüli iparos kvalitásokra utal. A családi krónika szerint Fekete Terézia rokonságban állott Katona József családjával, s a Bánk bán szerzője apjával együtt időnként meglátogatta a Márkli-házat.

A család eredeti neve Márkli volt, noha a kecskeméti anyakönyvekben következetlen a névhasználat. A hírhős város

³ MNL OL X 6577. A 5114 Kecskeméti r. kat. Főplébánia házassági anyakönyv 1805. máj. 5.

⁴ MNL BÉML XV. 33. Xerox-tár. 251. tétel [Márki Sándor]: A Márkiak vérokonai, atyjokfiai és sógorai. Összeírva 1874. szeptember 23. (a továbbiakban: A Márkiak vérokonai.)

⁵ A Márkiak vérokonai.

katolikus anyakönyveiben a Márki és a Márky írásmód szerepel,⁶ viszont a sarkadi tiszttartó és húga, Mária 1841-es házassági anyakönyvi bejegyzéseiben egyaránt a Márkly nevet olvashatjuk. A lakatosmester József nevű fia belügyminiszteri engedéllyel 1848-ban változtatta a nevét Márkliról Márkíra, ezt a névváltozatot azután – hivatalos megerősítés nélkül – bátyja is átvette és átörökítette gyermekeire.⁷

A családi krónika szerint Márkli János és Fekete Terézia házasságából 1806 és 1822 között tíz gyermek született, hat neve mellett a „meghalt” bejegyzést olvashatjuk.⁸ Más forrásból tudjuk, hogy hárman érték el a felnőttkort. Az első négy gyermek halt meg, a sorban ötödik volt a majdani sarkadi tiszttartó, János. Őt követte 1815-ben József, majd 1817-ben Mária, ők ugyancsak megélték a felnőttkort. A tizedik gyerek, István 1822-ben született, ám a következő évben, 43 évesen meghalt a családfő. A legidősebb életben lévő fiú, az 1812-ben született ifjabb János – Márki Sándor édesapja – 11 éves volt ekkor. A családban rejelő kvalitás és mentális erő a tragédia után mutatkozott meg: a gyerekek nemcsak, hogy nem vesztették el társadalmi státusukat, hanem a fiúk az anyagi támasz eltűnése ellenére felemelkedtek. Az egyetlen, felnőttkort elért leány (Mária) egy vésztői asztalosmesterhez ment férjhez, azaz ő társadalmi pozícióját megőrizte. A fiúk minden nehézség dacára tanultak. János gimnáziumot végzett, öccse József (1815) a pesti egyetemen bölcséleti és jogi doktorátust szerzett. A két fiú motivációját nem ismerjük, pedig a társadalmi emelkedés első lépcsőfokára akkor léptek, amikor a családfő halála után, nem hétköznapi áldozatokat vállalva elvégezték a gimnáziumot, majd József az egyetemre is beiratkozott.

A töredékes források szerint a tanulásban alapvetően a maguk anyagi erejére voltak utalva, a részletekről József esetében tudunk többet. „[...] atyját korán elvesztvén, ő már tíz éves korában saját keresményére lón utasítva, kisebb gyermekek tanításával és nevelésével foglalkozván egész deákkorán keresztül és még később is [...]” – olvashatjuk róla Szinnyei József életrajzi lexikonában.⁹ 1832-ben befejezte gimnáziumi tanulmányait, ám anyagi okok miatt nem mehetett azonnal tovább egyetemre. Egyik életrajzírója a következőképpen idézte fel ezt az időszakot: „szigorú körülményei egy évi szünetet parancsolván, a pesti egyetemre csak 1833-ban juthatott, hol előbb a bölcsészettudori fokot már 1838-ban elnyerte, jogtudorrá pedig 1842-ben mozdított elő.”¹⁰ Noha ekkor már publikált is, továbbra is igen „szigorú” viszonyok között élhetett. Legalábbis erre következtethetünk abból a tényből, hogy bölcséleti doktorátusának díját tanára, Horvát István

álta, a jogi doktorátus megszerzését pedig egy, a jogi kartól elnyert ösztöndíj tette lehetővé.¹¹ 1843-ban köz- és váltóügyvédi vizsgát tett, de a jogi pályánál sokkal jobban vonzotta a tanítás. 1844-ben tanítani kezdett az újonnan felállított pesti tanítóképző intézetben. Márki Józsefnek jelentős szerepe volt a magyar nyelvű tanítóképzés elindításában, írt módszertani munkákat, tankönyveket, szerkesztett szakfolyóiratokat. Pályafutásának ez a sikeres, nagy hatású korszaka 1856-ig tartott, mikor is a germanizáló törekvésekkel szembeni kiállása miatt el kellett hagynia a tanítóképzőt. 1858 és 1887 között az Egyetemi Könyvtár őre volt. Új helyén is a korábbihoz hasonló ambícióval dolgozott, de míg a tanítóképzőben ő volt a magyar nyelvű népoktatást kiterjesztő törekvések között vezetője, addig az Egyetemi Könyvtár őreként a gyorsan differenciálódó tudományos életben csak a másod-harmad vonalban jutott neki hely. 1888-ban hunyt el.

Hasonló utat járt be az idősebb fiú, János is, aki Kecskeméten megkezdett tanulmányait Szabadkán, majd Gyöngyösön folytatta, s megszakításokkal 1831-ben fejezte be a gimnáziumot. Ő is öccséhez hasonló „szigorú” viszonyok között tanulhatott. Fia, Sándor feljegyezte, hogy nyaranta gazdasági iratok vonalazásával szerzett némi pénzt. Tanulmányai befejezése után Gyöngyöshalásziiban nevelősködött, majd egy nyugalmazott gazdatiszt beajánlotta Pásztóra, az Almásy-uradalom tiszttartójához. 1832-ben írnokként kezdte magasra ívelő gazdasági pályáját, három év múlva került át az ugyan-csak az Almásy család kezében lévő sarkadi uradalomba.¹² Itt már ispánként alkalmazták egészen 1846-ig. A sarkadi uradalomban archaikus körülmények között folyt a gazdálkodás, a 11 670 hektáros határnak 7–10%-át művelték szántóföldként. Az uradalmi földek és tanyák hat-hét kilométerre feküdtek egymástól. Az egész gazdaságot egy tiszttartó és egy ispán irányította, az ispán, azaz Márki János feladata volt a külső gazdaságok felügyelete. Hogy nem egy átlagos ispán állt be Sarkadra, arra az utal, hogy Márki könyvtárában az 1830-as évek elejétől megvoltak a friss szakkönyvek és szaklapok.¹³ Az első sarkadi szolgálat 1846-ig tartott, amikor Márki János családjával együtt az Almásyak kétegyházi uradalmába költözött, itt kasznári megbízást kapott.

A sarkadi tiszttartó

Márki karrierjének bizonyára hasznára vált, hogy 1841-ben előjárója, a sarkadi tiszttartó egyik leányát, Zay Juliannát vette feleségül. Azonban nemcsak az Almásy-uradalmak gazdatiszti hierarchiájában való kedvezőbb előmeneteli lehetőségre kell gondolnunk. A harmonikus, jó házasság révén Márki János olyasmihhez jutott, amit a maga erejéből minden szorgalma és rátermettsége ellenére sem tudott volna ilyen fiatalon megszerezni: tagja lett egy társadalmilag jól beágyazott, tekintélyes és erősen mobilis bihari családnak. Apósa, Zay István (1788–1864) 1802 óta tisztként, 1816-tól sarkadi

⁶ Márki János 1805-ös házassági és 1823-as halotti anyakönyvi bejegyzésében a Márki forma szerepel, gyermekei, János és József születési anyakönyvébe Márkyként írták be nevét.

⁷ Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893. (Összeál. Szentiványi Zoltán.) Bp., 1895. 155.; MNL BÉML IV. 426. 4024. Sarkadi r. k. házassági anyakönyv 1841. okt. 10. és uo. Sarkadi r. k. halotti anyakönyv 1892. jan. 23.

⁸ Márki János egyik életrajza 12 testvért említ. [Kodolányi Antal]: Márki János. Gróf Almásy [sic] Kálmán sarkadi uradalmának nyugalmazott tiszttartója. *Gazdasági Lapok*, 1889. jan. 13.

⁹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VIII. k. Bp., 1902. 608–609.

¹⁰ Újságkivágat. In: A Márkiak vérkonai.

¹¹ Szinnyei J.: i. m. 608–609.

¹² A Márkiak vérkonai.

¹³ Kodolányi A.: i. m.



Márki Jánosné Zay Julianna

tisztartóként szolgálta az Almásy grófokat. Márki Sándor a Zay familia eredetéről kéziratosa családtörténetében a következőket írja: „Első ismert tagja Gergely, kinek apja állítólag a Rákóczy-mozgalmakban részt vett. A nemeslevél elveszett, de a család később is köznemesi jogokat élvezett.”¹⁴ Márki apósa 1802-től állott az Almásyak szolgálatában, előbb Gyöngyösön alkalmazták, majd – a családi krónika szerint – 1810-ben lett sarkadi ispán. 1816-ban pedig tisztartóvá nevezték ki. Zay István egyik testvére, Imre az Almásyak törökszentmiklósi uradalmának tisztje volt. Zay István 1812-ben feleségül vette Máry Alojziát (1792–1855). Kilenc gyermekük nevét ismerjük, közülük 1855-ben, Máry Alojzia halálakor még heten éltek. A felnőttkort megélt Zay gyerekek pályája dokumentálja, hogy a szellemi tőke felhalmozása a családnak ebben az ágában még korábban megkezdődött. A gyermekek között csak két fiú volt, ám mindkettő tanult. Zay János (1818–1888) katolikus pap lett, pályáját sarkadi plébánosként kezdte és nagyváradai kanonokként fejezte be. A másik fiú, Zay Róbert Károly (1820–1869) Temesvárott és Pesten tanult, majd a műegyetemet Bécsben végezte el s mérnök lett. Ennél is többet jelent, hogy a családban a lányokat is taníttatták, a nagyváradai Orsolya-rendi apácákhoz jártak legalább egy évet. Nincs dokumentum arról, hogy minden Zay leány megfordult az Orsolya-rend 1770-es évektől működő leánynevelő intézetében, de feltételezhetjük ezt. Márki János felesége, Júlia egy évet töltött itt. A család nő tagjairól szóló források arról tudósítanak,

¹⁴ A Márkiak vérrokonai.

hogy becsülték a kulturális javakat s éltek is azokkal. A legidősebb testvér, Zay Lujza (Alojzia, 1815–1904) halálakor Márki Sándor a következőket jegyezte naplójába: „Csak ma kaptam a gyászjelentést, hogy nagynéném, b. e. édesanyámnak egyetlen megmaradt testvére, özv. Ferenczy Illésné, szül. Zay Alojzia élete 88. évében Nagyváradon, jún. 3-án déli 12 órakor elhunyt. Mai temetésére már későn érkeztem volna. Áldott lelkű, irodalmi és művészi hajlamokkal megáldott asszony volt. Az irodalmat még az Aurora körének művei kedveltették meg vele; maga is szívesen írogatott; pl. 1849 augusztusának emlékei közül leírta Lenkey tábornokkal való találkozását és »...né« név alatt több verset közölt a váradi lapokban. Mint műkedvelő sok képet festett olajba; hogy féltünk attól a forró párárt fúvó lovától, amelyen Dobozy és hitvese menekült! Nagy Sándor csatája, alvó Aurora, vizet merítő Dianája, sok arcképe stb. kedves családi emlékek voltak. [...] Mi többször meglátogattuk s aggkorában is irodalmi, művészeti dolgokról társalkodott velünk. Nyugodjék békében!”¹⁵ A legfiatalabb leány, Mária (1837–1894) halála után Márki Sándor azon sajnálkozott, hogy szép képtára elkallódik; az örökségből a történetész felesége is kapott két holland festményt.¹⁶ A Zay leányok többsége bihari, békési honoráciorokhoz, tisztviselőkhöz ment feleségül. Ez a kapcsolati háló önmagában is komoly tőkét jelentett a család minden egyes tagja számára.

A szűkös, nagyjából narratív források szerint Zay István patriarkális módon irányította a rábizott sarkadi uradalom népét: a háza előtt káromkodó jobbágyot megpálcáztatta, ugyanakkor mintegy 500 jobbágy-, majd cselédgyerekek volt keresztapja. Felesége a maga házi készítésű szereivel gyógyította a község hozzá forduló lakosait.¹⁷

1848 fordulatot hozott a család életébe. Márki János beállt a békési nemzetőrök közé. A Márki családban kiemelkedő történelmi pillanatként rögzült az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, annak ellenére, hogy a családfőnek egy időre megszakadt az uradalmi tiszti karrierje. A jobbágyfelszabadítást követően az Almásy család tisztjeinek egy részét – nem lévén reájuk szükség – elbocsátotta. Ez a sors jutott osztályrészül Márki Jánosnak is, ám a birtok várományosa, Almásy Kálmán azonnal segítséget nyújtott megbízható kasznárjának. Kétegyházi birtokából földet adott számára bérbe, hogy ily módon biztosítsa a család megélhetését. Márki János bérlőként is jó eredménnyel gazdálkodott: „A szerény, mintegy 100 kat. holdnyi bérlet oly szépen javadalmazta takarékosággal párosult munkáját, hogy jövedelméből, több éven keresztül, már akkor számos tagú családjának korszerű neveltetéséről megfelelően gondoskodhatott.”¹⁸ A bérleti gazdálkodás hat évig tartott, 1855 végén nyugalomba vonult Zay István sarkadi számtartó, s állását veje örökölte. A tapasztalt számtartónak a hosszas huzavona után Sarkadon 1869-ben bevégzett tagosítás után nyílt alkalma arra, hogy a maga gazdaságirányító képességeit igazán megmutassa. Az irányítása alá rendelt

¹⁵ Napló, 1904. jún. 5.

¹⁶ Napló, 1894. máj. 16.

¹⁷ Márki Sándor: Az édes anya. Beszéd, amellyel Márki Sándor a keresztény állam és társadalmi élet kezdeteiről szóló ezen félévi előadásait a kolozsvári egyetemen bevezette. Klny. Bp., 1917. 8.

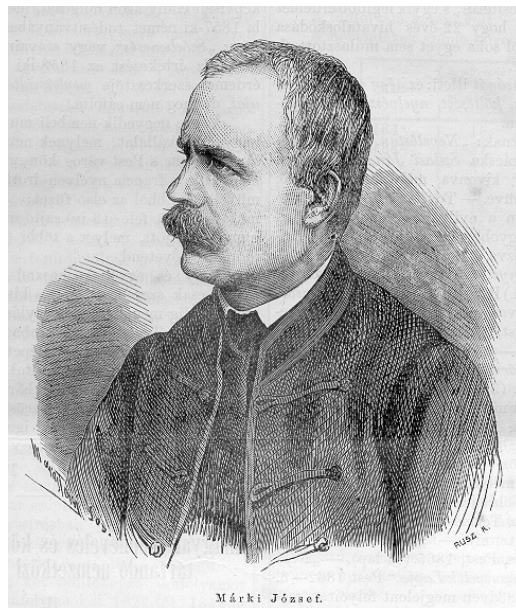
¹⁸ [Kovács Albert]: Márki János emlékezete. Bp., 1892. Klny. 6.

sarkadi és gyulavári uradalmakat egy bő évtized alatt jól jövedelmező modern tőkés nagyüzemmé szervezte. Új igazgatási és üzemszervezeti struktúrát állított fel, gazdasági és személyzeti épületeket emeltetett. Modernizálta a szántóföldi gazdálkodást: általánossá tette a vaseke használatát; a vidéken 1865-ben ő szerezte be az első cséplőgépet. Ezzel párhuzamosan emelte az állattenyésztés színvonalát is. Amikor 1888 decemberében, 76 évesen lakása és teljes fizetése meghagyása mellett nyugalomba vonult, a jó hírű birtokról már csak a mezőgazdasági feldolgozóipar hiányzott. Komoly része volt abban, hogy az Almásyak 20 év alatt földbirtokaik területet mintegy kétszeresére növelték.

Márki János 1892-ben, életének 80. évében halt meg. Vagyontalan fiatalemberként lépett az uradalom szolgálatába, halálát követően tekintélyes vagyont hagyott gyermekeire. Saját 205 holdas gazdasága volt; majorjának, földjeinek, gazdasági felszereléseinek és egyéb értéktárgyainak eladása után 80 000 forintra rúgott az örökség, amelyet gyermekei szétoszthattak egymás között. A „tanya” és a földek 60 000 forintra részesedtek az örökségből.¹⁹ Az összeg nagyságrendjére utal az, hogy Márki Sándor középiskolai tanárként szerzett évi jövedelme ugyanebben az időben 2000 forint volt. Az 1889/1890-es tanévben gimnáziumi tanári munkájával, egy leánynevelő intézetben végzett óraadással és imponáló nagyságrendű publikálással 2990 forint jövedelemre tett szert.²⁰ Apja halálának évében tanárként – mellékállással együtt – 2427 forintot keresett.²¹

Márki János, miközben jelentős vagyona összegyűlt, gyermekeit taníttatta, leányait illően férjhez adta, és a gyerekeket önállósodásuk után is segítette. Egy-egy elszórt adat utal a taníttatás költségeire: az 1872/73-as tanévben a két egyetemre járó Márki fiú, Sándor és Gábor, teljes taníttatási költsége 1389 forint és 34 krajcár volt. „Nem közönséges áldozat oly apától, kinek 9 gyermeke van!” – kommentálta az önmagában is figyelemre méltóan precíz könyvelés végeredményét Márki Sándor.²² A gyerekek későbbi támogatásának nagyságrendjére ismét Márki Sándor egyik, közvetlenül apja halála után tett szükségjavú naplóbejegyzése utal: „Elégették édesapámnak azon följegyzéseit, mik kimutatták, szárnyra kelésünk óta egyikünkre-másikunkra mennyit költött; legtöbbet (16 000 frt) Lajosra, legkevesebbet (1700 frt) reám.”²³ Márki Jánosnak kilenc gyermeke élte meg a felnőttkort, így az örökségen és taníttatáson felüli összeg is tekintélyes summát tett ki. Összegzőként megállapíthatjuk, hogy anyagi tekintetben különösen sikeres pályát futott be: vagyontalan írnokból Bihar megye virilisei közé emelkedett. Gyermekei teljes anyagi biztonságban nevelkedtek, s ha baj történt, később is kaphattak segítséget az apai házból.

A siker egyik kulcsát a szerencsében, a másikat a rátermettségben és az elszántságban kell keresnünk. Testvére, József írásai közül bekeretezve őrzött otthonában egy romantikus költeményt, amelynek vándor hőse különleges vízi és



Márki József

szárazföldi megpróbáltatásokat kiállva célba ér. Idős korában is „pödrött bajszú, nagyakaratu öregúrként” jellemezték. De önmagában sem a szerencse, sem a rátermettség nem magyarázza az adott körülmények között rendkívülinek számító sikert. Valójában Márki a 19. századi magyar mezőgazdaság tőkés átalakulása során adódó lehetőséget ragadta meg. Legelőször történész fia, Sándor értelmezte életét úgy, mint modellt. A *Dósa György és forradalma* című könyvét apjának ajánlotta, s az ajánlásban apja ötvenéves pályafutását, mint a Széchenyi eszméit a mezőgazdaságban gyakorlatba átültető reformer példáját rajzolta meg.²⁴

Ugyanebben az időben az imponáló vagyonosodásnál is látványosabb szellemi tőkefelhalmozódás zajlott le a családban. Korábban szó esett arról, hogy Márki János milyen erőfeszítések árán tanult. A Zay családban ugyancsak nagy jelentőséget tulajdonítottak a képzettségnek, ennek megfelelően a Márki házaspár is különös gondot fordított gyermekei tanítására. Márki János és Zay Julianna házasságából tíz gyermek született. Különösen kegyes volt hozzájuk a sors, mivel a gyerekek közül kilenc elérte a felnőttkort. A hét fiú közül a legidősebb, István (1842–1885) jogot végzett Pesten, előbb Gyulán törvényszéki bíró lett, majd királyi táblai pótbíró Budapesten. Ígéretes pályája végére 43 éves korában bekövetkezett halála tett pontot. A sorban következő két fiú, Albert (1844–1921) és Imre (1847–1903) az apai utat követte, gimnáziumi tanulmányok után írnokként gazdatiszti pályára léptek. Albert az V. reálosztály elvégzése után lett egy Heves megyei birtokon írno, két év múlva került ispánként haza. Volt időszak, amikor mindketten apjuk keze alatt dolgoztak ispánként. Az 1890-es években Albert főintéző lett az Almásy-uradalomban, Imre

¹⁹ Napló, 1892. febr. 17.

²⁰ Uo. 1890. aug. 29.

²¹ Uo. 1892. aug. 24.

²² Uo. 1873. júl. 26.

²³ Uo. 1892. febr. 17.

²⁴ Márki Sándor: *Dósa György és forradalma*. Bp., 1886. V–VIII.

egy időben magánvagyonát kamatoztatta igen eredményesen. Az ötvenes években született fiúk már kivétel nélkül szabályos értelmiségi képzést kaptak. Kisdíakként Nagyváradon kezdték a gimnáziumot, majd a német nyelv miatt Pozsonyban folytatták tanulmányaikat, s általában Budapesten végeztek, hogy rögtön egyetemen folytassák a tanulást. Lajos (1851–1888) volt a kivétel, ő a nagyváradi jogakadémiát végezte el. Sándor (1853–1925) a pesti egyetem bölcsészkarán, János (1855–1925) a kolozsvári, majd a pesti jogi karon tanult, s a fővárosban szerzett doktorátust. A legkisebb fiú, Gábor (1857–1889) a budapesti belvárosi főreáliskolai tanulmányainak befejezése után Münchenben a műegyetemen végzett egy évet, de az ő pályáját a Bosznia megszállásakor teljesített katonai szolgálat megtörte, s nem fejezte be tanulmányait. Az egymáshoz szorosan kötődő fiatalabb fiúk – Gábor kivételével – elég hamar szép karriert futottak be. Lajos rövid joggyakorlat után 1876-ban aljegyzőként Békés vármegye szolgálatába lépett. Nagyon fiatalon, 30 éves korában főjegyzői tisztségre választották. Sándor aradi, majd budapesti középiskolai tanárkodás után 39 évesen lett a kolozsvári egyetem professzora és akadémikusnak is ugyanebben az évben választották meg. János előbb orosházi ügyvéd, majd köztisztviselő, tekintélyes és jómódú gyulai közjegyző lett.

A hét fiú közül négy szerzett diplomát, az ötödik, Gábor is ezen az úton haladt, tanulmányainak megszakítását és az uradalmi őrnöki állást az ő esetében már-már tragédiának tekintette a család. A két leányról sem feledkeztek meg, Júlia (1846–1932) az anyai mintát követve Nagyváradon az Orsolya-rendi apácáknál tanult, a legfiatalabb gyermek, Mária (1859–1945) Gyulán, majd ugyancsak az Orsolya-apácáknál végezte iskoláit. A gyerekek iskoláztatási stratégiája világosan mutatja, hogy a sarkadi tisztartói házban különösen nagyra becsülték a képzettséget, a tudást, a műveltséget. Márki János Sándor fiához írott leveleiben határozottan a legfontosabb értéknek nyilvánította a tudást. „Többet ér a szellemi, mint az anyagi kincs, rajta! Vigyázz az egészségedre, lassankint, de folyamatosan sokra viszed” – írta fiának 1875-ben.²⁵ Márki Sándor naplóbejegyzései ugyanerről a szellemiségről tanúskodnak. A hét fiú közül három – István, Sándor és Lajos – neve szerepel Szinyei József *Magyar írók élete és munkái* című művében. A jogász István verseket publikált, Corneille-fordításai voltak, igazán ismertté sakkcikkei és sakkszakkönyve tette. Nemcsak a Szinyei által említett három testvér, hanem János és Gábor is írt újságcikkeket. Sőt, a lányok közül Juliskának is volt egy kis kötetre való verse, emellett beszélyekkel is próbálkozott. Volt időszak, amikor több mint 20 újság és folyóirat járt a Márki-házba, az erdélyi és bánáti lapokat olvasás után átadták a sarkadi olvasókörnek.

Ha a család tagjai Nagyváradra vagy Budapestre látogattak, igyekeztek programjukba illeszteni egy-egy színházi előadást. A megmaradt levelek apró megjegyzései ugyancsak utalnak a tisztartói házban zajló életre: a Barankovics operadarab zongorára írt kottáját Mariskának szerezd meg – kérte

²⁵ Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára Régi Könyvek Tára. MS 99–430. Márki Sándor hagyatéka. (a továbbiakban: SZTEEK RKT MS) MS 340. Márki János Márki Sándorhoz, 1881. ápr. 7.

Márki János Pesten tanuló Sándor fiát egyik levelében.²⁶ Ennek a kultúrát és műveltséget különösen magasra értékelő szellemiségnek köszönhető Márki Sándor a maga családon belüli kitüntetett helyzetét. Bár idősebb testvérei egy időben vagyonosabbak voltak, a fiatalabbak közül ketten is rangosabb házasságot kötöttek, az apai házban mégis „a tanár urat” – a tudós történelem – illetve különleges tisztelet. Az előzőekben láthattuk, hogy a kecskeméti lakatosmester fia presztízst és vagyont szerzett, unokái pedig az akkor megszerzhető szellemi tőkéből hasítottak ki a maguk számára igen nagy szeletet.

Természetesen nem egyedi jelenségről van szó: a Márki család egy viszonylag széles, részben nemesi, részben polgári eredetű dualizmus kori tisztviselői, értelmiségi réteghez tartozott, s ez a réteg a kultúra fogyasztója és teremtője volt.

A vagyon, a szellemi tőke és a társadalmi státusz mellett fontos, hogy egy-egy ilyen népes kiröppenő raj milyen szellemi örökséget kap. A Márki-házban uralkodó szellemiséget meghatározta néhány alapvető tényező, amelyek a Márki gyerekek számára felnőtt korukban is orientációs pontot jelentettek. A família katolikus volt, s a család legtöbb tagja vallását aktívan gyakorolta. Márki Sándor anyai nagyszüleitől szólva kiemelte, hogy mindketten nagyon vallásosak voltak, s gyermekeiket is e szellemben nevelték.²⁷ A családban erős nemzeti szellem uralkodott, 1848 kultikus dátumnak számított. Apja és a család más tagjai is részt vettek a szabadságharcban; az 1848 után született két fiú a Kossuth Lajos és Petőfi Sándor iránti tiszteletből kapta a Lajos, illetve Sándor keresztnévet.²⁸ Mivel a család a kiegyezés után igazán jól megtalálta helyét az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországi részében, a '48-as szellemiség nemzeti elkötelezettségé formálódott, s a család – a tipikus minta szerint – a dualista rendszer támogatói közé lépett. Márki János Sándor fiához írott leveleiből az az értékrendszer is kibontakozik, amelyet fiaira igyekezett átörökíteni. A kisgimnazista időszakból felnőtt korig írónak a gyermekekhez intézett apai levelek és egész „paranesis” áll belőlük össze. Az életkornak megfelelő formában középpontba állított értékek a józanság, a kötelességtudás, a takarékoság, a kitartás, az egészség megőrzése, a tanulás, a társasági életben való forgás fontossága. Igen sok jel igazolja, hogy az igen erős akaratú apának sikerült átadnia erkölcsre, munkára a szűkebb és tágabb közösség iránti kötelességre intő tanításait gyermekeinek.²⁹

Egy népes középosztálybeli család

A vagyon gyarapodása, a szellemi tőke megszerzése természetesen együtt járt a család társadalmi állásának és presztízsiének növekedésével. Az első nagy lépést – mint erre korábban utaltunk – akkor tette meg Márki János, amikor házasságot

²⁶ SZTEEK RKT MS 424. Márki János Márki Sándorhoz, 1875. márc. 9.

²⁷ *Márki S.*: Az édes anyja i. m. 8.

²⁸ SZTEEK RKT MS 412. Márki Sándor: Önéletrajz. (Töredék.)

²⁹ SZTEEK RKT MS 424. Márki János Márki Sándorhoz, 1869. okt. 19., 1870. márc. 1., 1871. márc. 28. A családot jellemző értékrendről bővebben: *Erdész Ádám*: Ami a tarisznyába került. Márki Sándor indulása. In: *A múlt felfedezői.* (Szerk. Erdész Ádám–Katona Csaba.) Gyula, 2011. 85–86.

révén tagja lett a Zay családnak. Ezt követően a sarkadi uradalom mind tekintélyesebb tisztartójaként maga gyarapította a család kapcsolati tőkét. Először 1861-ben lett választott tagja Bihar vármegye közgyűlésének, később virilis joggal volt tagja a megye törvényhatósági bizottságának. Részt vett szakmai érdekképviseleti szervek, így a Bihar megyei gazdasági egyesület, a lótenyésztési bizottság munkájában. Magától értetődő, hogy a Márki család nagy házat vitt, különösen Zay Julianna 1876-ban bekövetkezett váratlan haláláig. A barátságos tisztartói házban otthonosak voltak a bihari és békési vármegyei tisztviselők, mérnökök, földmérők, az ismerős és rokon birtokos családok tagjai, de Biharban kortes úton járó miniszter is tiszteletét tette a Márki-házban. A fiúk is rendszeresen hozták barátait, az ő kapcsolatrendszerük tovább szélesítette a család nagy ismeretségi körét. Az eleven, természetes módon folyamatosan ápolta kapcsolati háló éppen olyan tőkéje volt a családnak, mint a vagyon és a képzettség.

A család társadalmi presztízsének emelkedését a gyerekek házasságai jelzik a legpontosabban. Naplók, levelezések ismeretében meglehetősen biztonságosan kijelenthetjük, hogy a családban a házasságot nem rendelték alá a társadalmi emelkedés követelményének – viharos szerelmek történeteit is öröközik a források –,³⁰ ugyanakkor nem véletlen, hogy a fiatalabb fiúk társadalmi értelemben felfelé házasodtak. Az idősebb fiúk a maguk társadalmi állásának megfelelő családokból nőültek, a házasságok révén birtokos famíliák, értelmiségi-tisztviselői családok kerültek be a már amúgy is népes rokonokba. A két lány ugyancsak a maguk társadalmi rétegéből házasodott: mindketten uradalmi tisztekhez mentek férjhez. Volt időszak, amikor a Márki Jánosnak közvetlenül alárendelt tisztikar nagyrészt fiaiból és vejeiből került ki. Az ötvenes években született négy fiú közül kettő a békési vármegyei elit egyik meghatározó családjából választott feleséget. Lajos és János a Békés vármegyében nagy tekintélyű Terényi családból nőült. Ez a kiterjedt familia a 19. században kialakult vármegyei elit legszűkebb körébe tartozott. A Hont megyéből származó, eredetileg Stummer nevet viselő család egyik ága – több Felvidékről érkezett nemes családhoz hasonlóan – a 18. században települt Békésbe, ahol vármegyei tisztségeket viseltek. A család egyik tehetséges tagja, a nevét Terényire magyarosító Lajos 1849-ben 24 évesen a megye másodalispánja lett.³¹ (Terényi Lajos testvére ugyancsak magyarosította a Stummer nevet, ő család másik előnevét, az Ipolyit választotta, s Ipolyi Arnold néven tartja számon a magyar historiográfia.) A vármegyei elit néhány másik kiemelkedő családjával többszörösen összeházasodott Terényiek a 19. század második felében meghatározó szerepet játszottak Békés megyében.

Márki Lajos és Márki János az 1849-ben alispán, később országgyűlési képviselő Terényi Lajos leányait vették feleségül. A két Márki fiú házasságuk révén a megyei igazgatási apparátust irányító elitbe emelkedett. Lajos súlyos betegség

után fiatalon, gyermektelenül halt meg, az ő pályája korai halála miatt nem teljesedhetett ki. A helyi társadalmi hierarchiát tekintve legmesszebb Márki János jutott, a vármegyei elitbe való beilleszkedéséhez felesége származása kellett, legidősebb fia viszont már a megyei elit reprezentánsa lett.

A 19. század végéig a család csillaga az ország gazdasági fejlődésével és a polgári középosztály kiszélesedésével párhuzamosan töretlenül emelkedett. Márki János minden jó minőségű, magas képzettséget szerzett gyermeke megtalálta helyét a dualizmus kori magyar társadalomban, többségük előre is lépett a társadalmi ranglétrán. Biztos háttérük volt, és perspektívát láttak maguk előtt. Baj akkor történt, ha egy családfő hirtelen meghalt. Ha fiatal korban kegyes volt a sors Márki Jánoshoz, idős korban annál inkább próbára tette. A korabeli gyermekhalandósági arányok mellett különleges szerencsének számított, hogy tíz gyermekből kilenc megélte a felnőttkort. Életének utolsó nyolc évében viszont három családost, felnőtt fiát kellett eltemetnie, mindegyiket hosszabb súlyos betegség után. A legidősebb fiú, a jogász István 43 éves korában halt meg Budapesten, hét gyermek maradt utána. Három év múlva 37 évesen, elborult elmével meghalt Lajos, Békés megye főjegyzője; egy évvel később munka közben szerzett betegség következtében a legfiatalabb fiú, Gábor. Utána egy gyerek maradt. A sorscsapások közé tartozott az ebben a rétegben még ritka válás is. A legidősebb leánytól, Júliától elvált a férje, az ugyancsak Sarkadon gazdatiszt Székér Gyula, és feleségül vette néhai sógorának, Lajosnak özvegyét, Terényi Jolánt. A válás idején nyolc gyermekük volt. Székér Gyula lépése skandalumnak számított a családban. A családfő kiesése az alkalmazotti, polgári rétegben az anyagi biztonság megrendülését jelentette. Ilyenkor könnyen veszélybe sodródott a gyermekek taníttatása, esetenként a képzés valamivel alacsonyabb szinten valósult meg, s a további társadalmi emelkedés könnyen megállt. A Márki családban a csapásokat nagyrészt ellensúlyozni tudták. Amíg élt, segítette Márki János, halála után – kisebb mértékben – a családtagok. Márki Sándor élen járt unokaöccsei és húgai támogatásában is: legtöbbet a taníttatásban segítette, de kedvenc unokahúgának – elvált Juliska nővére egyik leányának – kelengyjét is maga állta. Komolyabb státuszvesztés Márki János félárván maradt unokái között sem következett be, sőt jogász, katonatiszt, tisztviselő, tanítónő került ki közülük.

A századforduló körül az idősebb gazdatiszt fiúk anyagi helyzete megrendült, számukra már nem adtak olyan lehetőségek, mint édesapjuknak. Legmagasabbra Márki Sándor és közjegyző öccse, János jutott. A maga korában széles körben ismert, sajtóban gyakran szereplő történész tekintélye az egész család presztízsét megemelte. A kimondottan jó vagyoni helyzetben élő János pedig kezdeményezte a korban szokásos státusemelést: a maga és gyermekei nemesítését. Úgy gondolta, tekintélyes és ismert Sándor bátyjával együtt indítja el a nemesítést. „Öcsém, Jani, felszólít, hogy tegyünk lépéseket családunk megnevelésére iránt, s melléklí Püspöky Grácinak dicséretemet, érdemeimet zengedező levelet. Úgy hiszem, amit 1848 előtt kötelességem lett volna, most nem kell keresnünk. Majd csak magyarok maradunk anélkül is, hogy homo novusok legyünk” – olvashatjuk Márki

³⁰ Márki Sándor házasságára nézve ld. „Kisvárosi polgárok – Források 1866–1919”. (Szerk. Héjja Julianna Erika–Erdész Ádám.) Gyula, 2010. 197–211.

³¹ Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. Gyula, 2002. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 8.) 199–202.



Márki Imre

Sándor 1905-ös naplóbejegyzései között.³² János viszont megvalósította tervét, 1913. augusztus 27-én „a közélet terén szerzett érdemei elismerésül” utódaival együtt Sarkadi előnévvel nemességet kapott.³³ A megnesesített János legidősebb fia, Márky Barnabás (1884–1966) 1930-tól 1944-ig Békés vármegye alispáni tisztét töltötte be.³⁴ Az unokák generációjából – a két háború közötti hivatalos nomenklaturát tekintve – ő jutott legmagasabbra.

A nemesítés kezdeményezése, illetve elutasítása jelzi, hogy az azonos útravalóval induló testvérek értékrendjében negyvenéves koruk körül eltérő elemek jutottak domináns szerephez. A házassága révén a vármegye elittel szoros kapcsolatba kerülő János számára – gyermekei előmenetele miatt is – fontossá vált a nemesi cím, a tradicionális elit attribútumainak megszerzése. Márki Sándor önazonosságát és önbecsülését a professzori és akadémikusi cím, vagyis saját szellemi teljesítménye adta. Nem véletlenül utal a maga magyar voltára sem. A családon belül nem túl erőteljesen megjelenő választóvonal a magyar középosztály belső rétegződését jelzi. A későbbiekben ezek az elválasztó vonalak jóval markánsabbakká váltak.

Márki Sándor 1917-ben, édesanyja születésének 100. évfordulóján, a keresztény állami és társadalmi élet kezdeteiről szóló egyetemi előadássorozatának bevezetőjeként *Az édes anya* címen tartott előadást. A sarkadi tiszttartói házban kapott értékrendet felvillantó előadás során megemlítette, hogy édesanyjáért a földön és az égben 10 gyermek, 45 unoka és

24 dédunoka imádkozik.³⁵ A 45 unoka közül 37-en érték el a felnőttkort.³⁶ Valamennyi unoka a középosztály részének tekinthette magát. Jogászokat, tisztviselőket, gazdatisztek, tanárokat és tanítónóket találunk legnagyobb számban Márki János unokái között. Akad katonatiszt és országyűlési gyorsíró is és az unokák generációjából sem hiányoznak a tollforgató emberek. Az unokák a magukéhoz hasonló státusú házastársakat választottak. Az uradalmi tisztek leányai közül többen is ebben a rétegben találták meg a férjüket, de a jogász Márki István egyik leánya is uradalmi erdészhez ment férjhez. Az ő katonatiszt bátyja a szebeni gimnázium igazgatójának leányát vette feleségül. A gazdatisztként működő Albert egyik leányát pedig az élesdi főszolgabíró, a másikat a békési aljegyző vette feleségül. Márki Sándor egyetlen leányát egy szász vadász főhadnagyhoz adta. A férjek között találunk békéscsabai földműves iskola-igazgatót, nőtincsi bérlőt vagy alacsonyabb rangú minisztériumi pénzügyi tisztviselőt.

Márki János 1890–1900-as évek fordulóján felnőtt korba lépő unokái között esetenként már meglehetősen nagy társadalmi távolságot regisztrálhatunk. Egy alispánná (Márky Barnabás) vagy a budapesti ügyészség alelnökévé emelkedett jogász (Nuszbeck Sándor) és egy polgári iskolai tanár vagy egy szerényebb jövedelmű tisztviselő között több grádus különbség volt. A képzettségi és társadalmi tőke, valamint a vagyoni helyzet által kijelölt társadalmi pozíció távolsága ellenére a família minden tagja a magyar középosztály egyik markáns rétegébe tartozott. Ez a réteg nemzeti szellemű volt, általában őrizte a keresztény hagyományokat és többnyire a tradicionális értékek iránt fogékonyak bizonyult. A réteghez tartozó családok egzisztenciáját főként képzettségük garantálta és egzisztenciáisan erősen kötődtek a magyar állami adminisztrációhoz. Az unokák generációja már az egész Kárpát-medencében szétszóródott, a Békésből és Biharból kirajzó Márkiak közül többen Erdélyben találták meg otthonukat. A család s az általa reprezentált réteg a legintenzívebb kultúrafogyasztók közé tartozott, s minden generációban került ki közülük kultúrateremtő személyiség is. Éppen a közös kultúra és a civilizációs azonosság teremtette meg a réteget összetartó erős kohéziót. Nagyon fontos volt a családi azonosságtudat, amely az alispánt összefűzte uradalmi tiszt vagy polgári iskolai tanár rokonaival. Ez a családi és civilizációs-kulturális kohézió garantálta azt, hogy egy adott pillanatban alacsonyabb középosztályi státuscsoportban lévő família a következő generációban a képzettség révén megszerezhető lényegesen magasabb pozíciókhoz is eljuthasson.

A Márki família 19. századi története a polgárság (a középosztály) kialakulásának egyik modelljét állítja elének. Az az értékrend, amely a sarkadi tiszttartói házban kialakult a gyermekek és unokák által továbbélt és a 20. században is erőteljesen hatott. Ám ezt a második korszakot hagyományos családtörténeti közelítéssel és a családtörténeti kutatásoknál alkalmazott források alapján aligha lehet megragadni.

³² Napló, 1905. máj. 11.

³³ Budapesti Közlöny, 1913. szept. 11.

³⁴ *Héjja J. E.*: Békés vármegye archontológiája i.m. 150–154.

³⁵ *Márki S.*: *Az édes anya* i.m. 9.

³⁶ A Márkiak vérrokonai.